

Dzieje biurokracji tom IV

Mariusz Kulik
(Polska Akademia Nauk, Instytut Historii)

Dokumentacja dyslokacji oddziałów rosyjskich na ziemiach polskich (przełom XIX i XX wieku)

Na przełomie XIX i XX w. ziemie polskie wchodziły w skład Cesarstwa Rosyjskiego. Ze względów wojskowych, jego teren był podzielony na terytorialne jednostki administracyjne – okręgi wojskowe. Tworzono je od początku lat 60. XIX wieku, a jednym z pierwszych, który powstał był Warszawski Okręg Wojskowy (WOW). Jego obszar dwukrotnie ulegał zmianie. Początkowo obejmował tereny Królestwa Polskiego, jednak w 1875 r. odłączono od niego gubernię suwalską, którą przyłączono do Wileńskiego OW. W 1894 r. obszar WOW powiększono, i przyłączono do niego kilka powiatów guberni grodzieńskiej i wołyńskiej. Na przełomie XIX i XX w. okręg obejmował następujące gubernie: kaliską, piotrkowską, kielecką, radomską, lubelską, siedlecką, warszawską, płocką, łomżyńską oraz niektóre powiaty guberni grodzieńskiej (sokołowski, białostocki, wołkowyski, bielski, brzeski, prużański i kobryński) i wołyńskiej (włodzimierski i kowelski)¹.

Rosyjski resort wojny nadał swoim zachodnim okręgom wojskowym (wileńskiemu, warszawskiemu i kijowskiemu) duże znaczenie, a na ich terenie ulokował 43% armii rosyjskiej. Zgodnie z ówczesnymi planami, na terenie WOW miała toczyć się pierwsza faza hipotetycznej wojny z koalicją Niemiec i Austro-Węgier, a skoncentrowana w centrum Królestwa Polskiego armia rosyjska, miała bronić przeciwnikowi dostępu w głąb Rosji. W 1910 r. rosyjską linię obrony przesunięto na wschód (linia Białystok–Brześć Litewski), natomiast dwa lata później (1912 r.) na zachód².

¹ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Rząd Gubernialny Lubelski (dalej: RGL) (1867-1918), sygn. WP II 1894:46, cz. 1, knlb.; *Свод Военных Постановлений 1869 года* (dalej: СВП 1869), Petersburg 1893, księga 2, art. 1; *Военная Энциклопедия*, t. 5, Petersburg 1911, s. 247; *Potęga wojenna Rosji w świetle najnowszych danych urzędowych*, Lwów 1900, s. 3; A. Dobroński, *Potencjał militarny Królestwa Polskiego w latach 1907-1914*, Warszawa 1976, s. 9-14; J. Kozłowski, *Warszawski Okręg Wojskowy w 1874 roku*, „*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*” (dalej: „SMHW”) 1996, t. XXXVIII, s. 99.

² A. Aksamitowski, M. Klimecki, *Mazowsze i ziemie północno-wschodnie w systemie obronnym Rosji do 1914 roku*, [w] *Działania militarne na Mazowszu i w Polsce północno-wschodniej*, pod red. W. Wróblewskiego, Warszawa 2000, s. 246-249; A. Dobroński, *Dyslokacja wojsk rosyjskich w Królestwie Polskim przed I wojną światową*, „SMHW”, t. XX, 1976, s. 242-244; *История первой мировой войны*, t. I, Moskwa 1975, s. 50; J. Pajewski, *Pierwsza*

Dyslokacja rosyjskich oddziałów na terenie cesarstwa była związana z planami strategicznymi oraz rozwinięciem mobilizacyjnym armii na wypadek wojny. W rosyjskim ministerstwie wojny istniał specjalny wykaz miejsc stałej dyslokacji wszystkich samodzielnych jednostek wojskowych (pułk lub samodzielny batalion) na terenie państwa. Wszelkie zmiany dyslokacji musiały być tam zgłaszane i zatwierdzone przez cara³.

W omawianym okresie dyslokację wojsk można podzielić na:

- stałą - w koszarach.
- czasową - manewry, zadania doraźne itp.

Jednym z najsilniejszych okręgów w Cesarstwie Rosyjskim był WOW, a jego liczebność w szczytowym okresie (przełom XIX i XX w.) wynosiła około 260 000 żołnierzy. Na terenach okręgu stacjonowało pięć korpusów armijnych oraz dwa korpusy kawaleryjskie (V, VI, XIV, XV i XIX Korpus Armijny oraz I i II Korpus Kawaleryjski). Tworzyło je ponad 130 jednostek wojskowych (ponad 80 pułków piechoty, około 40 pułków jazdy i kilkanaście jednostek artylerii). Tak duża liczba jednostek potrzebowała odpowiedniej ilości kwater, które były rozsiane po terenie całego okręgu, z przewagą miejscowości leżących na prawym brzegu Wisły. W myśl obowiązujących w Rosji przepisów, miejscowości, w których stacjonowały oddziały wojskowe, stawały się garnizonami, a na ich czele stali komendanci⁴. W niektórych garnizonach stacjonowało po jednym (np. Konin, Kalisz), a w innych po kilka pułków (np. Warszawa, Lublin, Siedlce). W omawianym okresie liczba tych garnizonów zmieniała się, jednak jej trzon obejmujący największe polskie miasta, pozostawał ten sam.

Na wybór danej miejscowości na garnizon rzutowało wiele czynników. Przede wszystkim plany wojenne resortu wojny i znaczenie strategiczne danego rejonu. Dodatkowymi czynnikami była wielkość miast i szczebel władz administracyjnych w nich się znajdujących (gubernialne lub powiatowe). Niebagatelne znaczenie miał także stopień rozwoju sieci komunikacji drogowej i kolejowej.

Liczba garnizonów różniła się znacznie od liczby miejscowości, w których stacjonowały wojska rosyjskie. W latach 1888-1890 w WOW było około 45 garnizonów⁵, natomiast miejscowości, w których stacjonowały oddziały i pododdziały rosyjskie było aż 237⁶. Tak duża dysproporcja tych dwóch liczb była spowodowana możliwościami lokalowymi wspomnianych miejscowości. Na obszarze całego Cesarstwa Rosyjskiego brak było dużych obiektów koszarowych, mogących pomieścić całe jednostki wojskowe (samodzielny batalion lub pułk), co dotyczyło także dużej części oddziałów WOW. Powodowało to rozmieszczenie pododdziałów jednego pułku w kilku, a nawet kilkunastu miejscowościach (wliczając w to wsie i folwarki). Niekiedy odległości między poszczególnymi pododdziałami liczyły kilkadziesiąt

wojna światowa 1914-1918, Warszawa 1998, s. 137-141.

³ СВП 1869, księga 2, art. 14.

⁴ СВП 1869, księga 3, art. 439-443.

⁵ W rozkazie wymieniono 45 komendantów garnizonów WOW. APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1888:38, knlb.

⁶ *Краткое квартирное росписание войск, военных учреждений и заведений Варшавского Военного Округа к 1-му Октября 1890 года*, Warszawa 1890.

kilometrów, jak np. w 31 Aleksopolskim pułku piechoty, którego sztab znajdował się w Międzyrzeczu Podlaskim, po batalionie w Łomazach i Janowie Podlaskim, a po dwie rotę w Parczewie i Wohyniu⁷.

Pod koniec XIX w. na terenie okręgu wybudowano szereg nowych, dużych obiektów koszarowych, mogących pomieścić całe jednostki. Budując nowy obiekt koszarowy powoływano specjalną komisję nadzoru. Podawano informacje o lokalizacji (miejscowość), przeznaczeniu obiektu (obiekt dla jednostki piechoty, kawalerii lub artylerii) i najważniejszych budynków (sztab, kwatery dla oficerów, żołnierzy itp.)⁸. O oddawaniu nowych obiektów sukcesywnie informowano w zarządzeniach okręgu⁹. Przenoszono pododdziały (batalion, kompania) wchodzące w skład pułków z miejsc dotychczasowej dyslokacji, znajdujących się przeważnie w mniejszych miejscowościach, do nowych obiektów koszarowych. Niekiedy zmieniano miejsca stałej dyslokacji całych jednostek¹⁰.

Bogate, ale do tej pory tylko sporadycznie wykorzystywane, są akta hipoteczne, umożliwiające dokładne przesledzenie spraw własnościowych terenów wykorzystywanych pod zabudowę wojskową¹¹. Nie mniej wartościowe są obszerne akta magistrackie, w których można odnaleźć także informacje wymienające miejsca stacjonowania oddziałów¹².

Proces oddawania do użytku nowych obiektów koszarowych zwiększył koncentrację wojsk rosyjskich w pojedynczych punktach, ale jednocześnie zmniejszył liczbę miejsc, w których one stacjonowały. Na przełomie XIX i XX w. rosyjskich garnizonów w WOW było 63. Po modyfikacjach rosyjskich planów wojny w 1910 r., część jednostek wycofano do innych okręgów wojskowych, a liczba garnizonów zmniejszyła się do 43¹³.

Zmiany stałej dyslokacji oddziałów rosyjskich miały miejsce kilkakrotnie. Ich przyczynami były:

- zmiana planów wojny (1910, 1914) i przesunięcie linii obrony na wschód (na linię Bugu), a później ponownie na zachód,
- realizacja postanowień umów międzynarodowych (1894). Po zawarciu porozumienia wojskowego z Francją, Rosja zmieniła dyslokację części swoich oddziałów stacjonujących w zachodnich okręgach wojskowych. Zmieniono granice okręgów wojskowych i wybudowano szereg nowych obiektów koszarowych (m. in. nad granicą z Niemcami).
- zakończenie wojny: po wojnie rosyjsko-tureckiej (1877-1878) nastąpiły zmiany

⁷ APL, Kancelaria Gubernatora Siedleckiego (dalej: KGS), sygn. 218, k. 1-9, 11-13.

⁸ APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1892:46, cz. II, knlb.

⁹ APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1890:68, cz. I, knlb. Informacja o oddaniu do użytku obiektu koszarowego dla jednostki kawalerii w Mińsku Mazowieckim; sygn. WP II 1892:46, cz. II, knlb. Informacja o wybudowaniu koszar dla 65 i 66 pp w Chełmie.

¹⁰ APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1903:98, knlb. Do nowych koszar przeniesiono 6 pp - Biała Podlaska, 152 pp - Brześć Litewski, 22 bateria artylerii konnej - Płock, 21 i 23 baterie artylerii konnej - Kielce.

¹¹ Sposób wykorzystania akt hipotecznych zob. K. Łatawiec, *Sandomierska Brygada Straży Granicznej 1889-1914*, Sandomierz 2010.

¹² Szerzej zob. L. Madej, *Rosyjski garnizon wojskowy w Częstochowie*, Kraków 2009.

¹³ A. Dobroński, *Potencjał militarny...*, s. 126.

podporządkowania i dyslokacji niektórych oddziałów i związków taktycznych (np. 8 DP i 8 BA - przeniesiono do Kijowskiego OW¹⁴); po wojnie rosyjsko-japońskiej (1904-1905), gdy część oddziałów wracała do WOW z frontu w Mandżurii¹⁵.

- polityka wewnętrzna państwa (lata 70. XIX w., 1905-1908), gdy wysyłano oddziały w zagrożone rejony¹⁶.

- zmiana warunków lub zniszczenie dotychczasowych kwater. W 1870 r. po spłonięciu w Łukowie kwater trzech rot 5 pułku grenadierów, do Garwolina skierowano trzy rotę strzeleckie owej jednostki. Administracja zwracała uwagę, że w Garwolinie było tylko 210 domów, co uniemożliwiało zakwaterowanie tak dużej ilości wojska w tym mieście¹⁷.

Niekiedy przyczyną zmian stałej dyslokacji mogło być kilka. Miało to miejsce m. in. w 1905 r. gdy na Daleki Wschód wysłano pułki strzelców, a do ich koszar przybyły inne jednostki rosyjskie. Przyczynami tych zmian była trwająca wojna oraz ówczesna polityka wewnętrzna państwa¹⁸.

Istotnym czynnikiem odgórnego planowania i zatwierdzania miejsc stałej dyslokacji był czynnik ekonomiczny. Wszystkie miejscowości, w których kwaterowały oddziały rosyjskie, zaliczono do jednej z pięciu kategorii¹⁹. Zaliczenie do konkretnej kategorii było uzależnione od wielkości miasta, a z tym wiązała się wielkość dodatku kwaterunkowego. Informacje o tym zamieszczano w okólnikach Sztabu Głównego, a później w rozporządzeniach okręgu²⁰. Uwzględnianie go pozwalało planować wydatki związane z zakwaterowaniem i egzystencją wojsk na terenie cesarstwa. Na podstawie planu dyslokacji naliczono poszczególnym powiatom i guberniom powinność kwaterunkową, którą uzależniano od ilości wojska znajdującego się na podległym terenie. Informacje o tym zamieszczano w dorocznych raportach – *Обзорах губерний*. Często czyniono też wykazy kwaterujących jednostek dla poszczególnych powiatów²¹.

¹⁴ APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1878:182; Rząd Gubernialny Siedlecki (dalej: RGS), sygn. 550, k. 188 i nast.

¹⁵ APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1906:77 (cały poszyt); sygn. WP II 1907:88, knlb.

¹⁶ APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1905:68, knlb. Zwiększenie ochrony w guberniach: warszawskiej, piotrkowskiej, kaliskiej, siedleckiej i radomskiej i codziennej ochrony nad obiektami rządowymi.

¹⁷ APL, KGS, sygn. 218, k. 10, 19.

¹⁸ APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1905:68, knlb.; Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), Rząd Gubernialny Kaliski (dalej: RGK), sygn. 9939 (cały poszyt).

¹⁹ W 1886 r. miasta Królestwa Polskiego zaklasyfikowano do pięciu kategorii, m. in. były to: I – Warszawa; II – Augustów, Włocławek, Pabianice, Tomaszów, Międzyrzec, Kalisz, Kielce, Łomża, Lublin, Piotrków, Płock, Radom, Suwałki, Siedlce, Łódź, Częstochowa, Zgierz; III – Gostynin, Grójec, Kutno, Łowicz, Nowomińsk [Mińsk Mazowiecki], Radzymin, Skierniewice, Sochaczew, Turek, Miechów, Kałuszyn, Błonie, Stupca, Konin, Koło, Łęczyca, Ozorków, Sieradz, Zduńska Wola, Wieluń, Rypin, Mława, Olkusz, Pińczów, Kołno, Szczuczyn, Ostrołęka, Pultusk, Maków, Ostrow, Lubartów, Janów, Krasnystaw, Chełm, Zamość, Biłgoraj, Hrubieszów, Tomaszów, Będzin, Noworadomsk [Radomsko], Rawa, Płońsk, Lipno, Sierpc, Przasnysz, Ciechanów, Sandomierz, Staszów, Opatów, Kozienice, Opoczno, Końskie, Władysławów, Biała, Węgrów, Włodawa, Garwolin, Łuków, Radzyń, Sokółów, Żelechów; IV – Mszczonów, Nowy Dwór, Warka, Gąbin, Brześć Kujawski, Warta, Błaszki, Dąbie, Szczebrzeszyn, Dubienka, Wyszogród, Zakroczym, Dobrzyń, Szydłowiec, Ostrowiec, Działoszyn, Tykocin, Nasielsk, Łęczna, Kraśnik, Zawichost, Parczew, Terespol; V – pozostałe miejscowości.

²⁰ APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1888:38b, knlb.

²¹ APL, KGS, sygn. 236, k. 333, 499.

Na podstawie tychże informacji naliczano także wielkość dostaw dla wojska (słoma i opał)²².

W archiwach przechowywana jest dość szczegółowa dokumentacja dotycząca stałej dyslokacji wojsk rosyjskich na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX w. W zespołach zarządów gubernialnych są niekiedy wyodrębnione akta dotyczące wyboru miejsca i budowy obiektów koszarowych lub pojedynczych budynków. Są tam przechowywane szkice sytuacyjne okolic, różnorodne charakterystyki miejscowości (pod względem gospodarczym, klimatycznym, wojskowym itp.) oraz dokumentacja budowlana²³. Jest tam wiele dokumentów w różnym zakresie związanych z tematyką wojskową. Potrafią one rzucić światło na inne płaszczyzny życia społecznego, np. petycje mieszkańców miast, zwracających się z prośbą o umieszczenie w ich miejscowości jednostki wojskowej, co pozwoliłoby podnieść poziom życia i dźwignąć ekonomicznie miejscowych przedsiębiorców, a nawet całą okolicę²⁴.

Prócz sfery bytowej armii, w niektórych dokumentach są także wątki dotyczące sfery duchowej żołnierzy. Dotyczyło to głównie obecności na terenach obiektów koszarowych świątyń. W niektórych przypadkach zachowała się korespondencja między dowódcami jednostek wojskowych a ich przełożonymi (lub władzami administracyjnymi), poruszająca tematykę świątynną. Dowódcy domagali się przeważnie wybudowania w podległych sobie obiektach cerkwi lub kaplicy. Motywowali to w różnorodny sposób. Niekiedy było to powołanie się na obowiązujące przepisy, innym razem na podbudowanie morale żołnierzy lub utrzymanie dyscypliny, która miała ulegać rozluźnieniu w czasie przemarszu na nabożeństwo do oddalonej od koszar świątyni²⁵.

Oddanie koszar z cerkwią, budowa cerkwi lub zaadaptowanie odpowiednich pomieszczeń na potrzeby kaplicy, była odnotowana w korespondencji urzędowej. Specjalne informacje o tym zamieszczano także w zarządzeniach kierowanych do wojsk okręgu (np. wzmiankowano o wybudowaniu koszar z cerkwią w Łomży dla 6 pułku ułanów)²⁶. Proces ten nasilił się w ostatniej dekadzie XIX w. i na początku XX w. Z czasem wybudowane cerkwie pokryły Królestwo Polskie i stały się jednym z narzędzi integracji jego terenów z Cesarstwem Rosyjskim²⁷.

Informacji o stałej dyslokacji oddziałów wojskowych dostarczają też zachowane akta dotyczące inspekcji jednostek przez dowódców wyższego szczebla. W przypadku, gdy kontrolującym był generał-gubernator, zainteresowanego gubernatora zawiadamiano o inspekcji, jej celu, terminie i przebiegu. Wśród wielu druków i korespondencji urzędowej są: wytyczne dla urzędów, telegramy, plany i terminarze wizyt, wykazy kontrolowanych jednostek. Niekiedy w tej różnorodnej

²² APL, RGS, sygn. 574 (cały poszyt).

²³ Zob. APL, RGS, sygn. 563, 564 (całe poszyty).

²⁴ APL, RGK, sygn. 5559 (cały poszyt); M. Kulik, *Dokumentacja dotycząca rosyjskich obiektów koszarowych na ziemiach polskich (przełom XIX i XX wieku)*, [w] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, pod red. A. Górką, K. Latawca, D. Magiera, t. III, cz. 1, Lublin-Siedlce 2010, s. 343-352.

²⁵ APL, RGS, sygn. 563, p. 171, 209.

²⁶ Zob. APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1909:28 (cały poszyt).

²⁷ Zob. P. Cynalewska-Kuczma, *Architektura cerkiewna Królestwa Polskiego narzędziem integracji z Imperium Rosyjskim*, Poznań 2004.

dokumentacji można odnaleźć krótki opis statystyczny guberni²⁸.

Kontrole czynili przeważnie dowódcy wyższego szczebla (dowódcy korpusów, okręgu, szefowie sztabów itp.), nierzadko byli to członkowie rodziny cesarskiej, zajmujący eksponowane stanowiska w armii. Inspekcja taka była szczegółowo zaplanowana pod każdym względem. Realizacja wszystkich punktów wizyty wymagała wielu starań ze strony gospodarzy. Wizyty w koszarach poszczególnych jednostek, kontrole poziomu wyszkolenia, udział w oficjalnych uroczystościach zajmowały prawie w całości czas przeznaczony na inspekcję²⁹. Wyniki kontroli, często szczegółowe, zamieszczano w dokumentach rozkazodawczych kierowanych do wojsk okręgu lub poszczególnych rodzajów wojsk. W omówieniach tych było wiele ciekawych i informacji o lokalizacji kontrolowanego obiektu, liczebności jednostki wojskowej, jej stanie wyszkolenia, o panującym morale, a nawet o przymiotach umysłowych niektórych kontrolowanych oficerów i żołnierzy³⁰.

Zmiany dyslokacji jednostek wojskowych były także spowodowane formowaniem nowych oddziałów, jak np. w 1878 r., gdy rozpoczęto formowanie 7 Rezerwowej DP, w skład której miało wchodzić 12 batalionów (dziesięć w Nowogeorgijewsku i po jednym w Lublinie i Siedlcach), natomiast sztab i dwie roty miały stacjonować w Warszawie³¹.

Innym rodzajem dyslokacji była dyslokacja czasowa. Była ona spowodowana głównie systemem szkolenia prowadzonego w armii rosyjskiej oraz zmianami spowodowanymi zmianami w infrastrukturze koszarowej.

Głównym powodem ruchów wojsk na terenie WOW w okresie pokoju były manewry. Ich terminy były ustalane odgórnie. O rejonach działań, składzie jednostek, nazwiskach dowódców itp., resort wojny zawiadamiał odpowiednie władze administracyjne (przeważnie gubernatorów) kilka miesięcy wcześniej³². Manewry dzielono na kilka rodzajów: pojedynczych jednostek, które odbywały się w maju; ogólnowojskowe – w sierpniu. Dodatkowo dochodziły tzw. „wielkie manewry”, we wrześniu, w których brały udział jednostki dwóch okręgów wojskowych.

Manewry pułkowe (samodzielnych jednostek) odbywały się w okresie letnim. Przeważnie do ich przeprowadzenia wykorzystywano tereny sąsiadujące z miejscem stałej dyslokacji. Teren ćwiczeń, zgodnie z obowiązującymi przepisami, miały zapewnić władze administracyjne³³.

Pod Warszawą przez szereg lat odbywały się manewry wojskowe, których skala była różnorodna, poczynając od szczebla roty czy batalionu, a skończywszy na związkach taktycznych. W wydawanych wówczas dokumentach rozkazodawczych określano m. in. rejony zajmowane przez poszczególne oddziały³⁴.

Manewry ogólnowojskowe odbywały się na terenach całego Królestwa Polskiego. Informacje o ich lokalizacji, terminach, jednostkach biorących udział oraz krótkim opisem zadania taktycznego zamieszczano w specjalnie wydawanych

²⁸ APL, Kancelaria Gubernatora Lubelskiego (dalej: KGL), sygn. 1879:135 (cały poszyt).

²⁹ APL, KGL, sygn. 1882:240 (cały poszyt); RGL (1867-1918), sygn. WP II 1888:38b (cały poszyt).

³⁰ Zob. AGAD, Warszawski Okręg Wojenny (dalej: WOW), sygn. 399 (cały poszyt).

³¹ APL, RGS, sygn. 550, k. 18.

³² APL, RGS, sygn. 546, k. 39.

³³ APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II, 1890: 68, cz. I (cały poszyt).

³⁴ Zob. AGAD, WOW, sygn. 421 (cały poszyt).

rozporządzeniach³⁵. Zgodnie z ówczesnymi zaleceniami, oddziały biorące udział w tych zgrupowaniach miały odbywać szkolenie w odległości 2-3 marszów od obozu (ok. 50-75 wiorst)³⁶.

Manewry kawaleryjskie bardzo często odbywały się na zachodnim brzegu Wisły lub w okolicach Warszawy³⁷. Było to związane z miejscami stałej dyslokacji jednostek kawalerii, które leżały głównie na lewym brzegu Wisły. W rosyjskich planach wojennych ten rodzaj broni miał działać w rejonach, w których w czasie pokoju odbywano manewry. Niekiedy manewry te miały charakter „wielkich”, jak np. w 1876 r. w rejonie pomiędzy miastami: Kutno, Łęczyca, Łowicz, Skierniewice, Rawa (Mazowiecka), Tomaszów³⁸.

Trzeci z głównych rodzajów broni - artyleria, miała dwa stałe rejony ćwiczeń. Były to dwa artyleryjskie poligony, jeden w Rembertowie i drugi pod Brześciem Litewskim. Ćwiczenia na nich odbywały się przeważnie w maju z udziałem jednostek artylerii okręgu. Podobnie jak w poprzednich rodzajach manewrów informacje o nich podawano w zarządzeniach okręgu. Precyzowano wówczas terminy, skład szkolących się jednostek oraz podawano listę dowódców wyższego szczebla biorących udział w szkoleniu³⁹.

W „wielkich manewrach” brały udział wojska dwóch okręgów wojskowych, a na ich miejsce wybierano rejony o dużym znaczeniu strategicznym. Analogicznie jak poprzednio, w dokumentach rozkazodawczych, podawano rejon manewrów, terminy, skład jednostek, dowódców, określano normy żywnościowe, warunki transportu wojsk itp.⁴⁰

Rejon ćwiczeń był co roku inny i np. w 1888 r. odbyły się one w okolicach twierdzy Iwangorod⁴¹ a w 1890 r. w rejonie Kowel-Włodzimierz Wołyński-Krzemieniec-Równe⁴². Manewry takie bardzo często wizytował car.

Niekiedy urzędy administracji państwowej domagały się informacji o konkretnych oddziałach działających na terenie podległym odpowiednim władzom terenowym (np. gubernatorowi), co miało miejsce m. in. w 1876 r., gdy władze zwierzchnie chciały uzyskać informacje o oddziale kawalerii, wchodzącym w skład Zachodniego Korpusu, biorącego udział w „wielkich manewrach kawaleryjskich” w rejonie Kutno, Łęczyca, Łowicz, Skierniewice, Rawa (Mazowiecka), Tomaszów⁴³.

Przy informowaniu o manewrach, podawano nazwy miejsc, w których wyznaczano kwatery oddziałów biorących w nich udział. Bardzo często wraz z podaną dyslokacją oddziałów i pododdziałów, podawano odległości dzielące je od magazynów żywnościowych i wyposarzenia⁴⁴.

³⁵ APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1890:68, cz. I, knlb.

³⁶ APL, RGL (1867-1918), sygn. WP IV 1888:38b (cały poszyt).

³⁷ APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1888:38, knlb.

³⁸ APL, KGL, sygn. 1876:39t (cały poszyt).

³⁹ APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1888:38 (cały poszyt).

⁴⁰ APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1888:38b (cały poszyt).

⁴¹ APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1888:38b, k. 206.

⁴² Zob. APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1890:279 (cały poszyt).

⁴³ APL, KGL, 1876:39t (cały poszyt).

⁴⁴ APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1889:15/1, knlb.; sygn. WP II 1901:88, knlb.

1. Приказание войскам Варшавского Военного Округа № 243, 5 IX 1903 г.

282

№ 242.

3 Сентября 1903 года.

Наз числа 775.000 руб., назначенных Военным Советом на усиление призывных средств войск Округа в текущее году, 544.858 руб. 65 коп. по определению Военно-Окружного Совета распределены между воинскими частями, управленческими заведениями, как значится в прилагаемой при сем ведомости.

Объявляя оба этом войскам Округа, по приказанию Его Высочайшего Председателя Командующего войсками, присовокупив, что ассигнованная сумма будет произведена Окружным Интендантским Управлением без особых о том же требован

(Видимость будет выставлена дополнительно).

(По Окружному Ведомостиному Управлению).

№ 243.

5 Сентября 1903 года.

В отношении производства кавалерийского маневра между Скервечинским и Рембертовским специально-кавалерийскими сближениями Командующий войсками приказал объявить:

1. Маневр будет произведен с 14 по 17 Сентября.
2. Главное руководство маневром извольте принять на Себя Его Императорского Высочество Генерал-Инспектор Кавалерии.

3. Маневрирующие отряды составляют:

- а) Кавалерия Восточной стороны—Ген.-Л. *Роговский*.
Сводный кавалерийский корпус:
6 кавалерийская дивизия 18 эск. и 6 с.
6-й конно-артилл. дивизион 8 оруд.
13 кавалерийская дивизия 18 эск. и 6 с.
20 конно-артиллерийская батарея 4 оруд.

Итого 36 э., 12 с. и 12 кон. ор.

- б) Кавалерия Западной стороны—Ген.-Л. *Штуртговерт*.
1-й Кавалерийский корпус:
Сводная кавалерийская дивизия:
Л.-Гв. Гродненский Гусарский полк . . . 6 эск.
Обозначенный кавалерийский полк . . . 6 обозн. эск.

283

- 3-я отдельная кавалерийская бригада . . . 12 эск.
- 3 бат. Гв. конно-артилл. бригады 4 оруд.
- 5 кавалерийская дивизия 18 эск. и 6 с.
- 5 конно-артиллерийский дивизион 8 оруд.

Итого 36 э., 6 обозн. э. с. и 12 оруд.

4. Для охраны железнодорожных сооружений, согласно расположенных предположений для маневра, назначаются пехотные части:

а) В Западный отряд: 3 роты 38 пехотного Тобольского, 3 роты 39 пехотного Томского, 1 рота 181 пехотного резервного Остроленского, 2 роты 37 пех. Екатеринбургского и 1 рота 40 Стрелкового полков, под общей командой штаб-офицера от 39 пех. Томского полка.

б) В Восточный отряд по 1/2 роты от Гроховского, Пуджуского, Варшавского, Бялгорайского и Венгровского пехотных резервных полков, под общей командой штаб-офицера от 38 пехотного резервного Гроховского полка. Роты вывести по 2 роты полков в ряды при 2-х офицерах (из том же полка и ротный командир).

От места квартирования до указанных предположенными пунктов и обратно, пехотные части перевезти до железной дороги, причем на каждую роту и отдельную полуроту разрыхлитель перевезти артельную повозку или походную кухню.

5. Всякая часть имеет право принимать для маневра пушки, к вечеру 13-го Сентября, распоряжением Начальников вверенных.

6. Форма одежды на время маневра (в муниражах или фуражках)—предоставляется усмотрению Начальников вверенных, в зависимости от погоды.

Войскам Западной стороны быть в фуражках с чехлами, восточной стороны—в фуражках без чехлов.

Посредниками назначены:

Западный отряд:	Восточный отряд:
Старший Ген.-Лейт.: <i>Бокмана</i> .	Старший Ген.-Лейт.: <i>Цесаровский</i> .
" <i>Сухарев</i> .	" <i>Сидель</i> .
" <i>Феликс</i> .	" <i>Ковчинский</i> .
Г.-Майоры: <i>Сидель</i> .	Ген.-Майоры: <i>Кручинский</i> .
" <i>Бобров</i> .	" <i>Барандиев</i> .
" <i>Гершков</i> .	" <i>Лукин</i> .
" Гр. <i>Баранцов</i> .	" <i>Туманов</i> .
Полковники: <i>Рыж</i> .	" <i>Литвинов</i> .
" <i>Ладженский</i> .	" <i>Павловский</i> .
	" <i>Нуримович</i> .

Z manewrami wiązały się wszelkie przegrupowania wojsk. Zgodnie z obowiązującymi przepisami, wszelkie przemarsze oddziałów od szczebla batalionu (w piechocie), szwadronu (w kawalerii) i baterii (w artylerii) należało zgłaszać sztabom, które następnie drogą służbową zawiadamiały o tym Sztab Główny w Petersburgu⁴⁵.

Niekiedy wojsko przewożono koleją. Z tego środka transportu korzystano szczególnie w przypadku wielkich manewrów, gdy rejon ćwiczeń był znacznie oddalony od macierzystych koszar. Wydawano wówczas specjalne instrukcje określające jak, kiedy i w jaki sposób oddziały te miały być przewożone⁴⁶.

W przypadku, gdy trasę na manewry pokonywano własnymi siłami, planowano ją szczegółowo, dzieleno na odcinki i wytyczano miejsca postoju. Dbano o to, by dzienny odcinek marszu był zgodny z obowiązującymi normami, dla piechoty było to około 20 wiorst dziennie, a dla kawalerii około 16-20 wiorst. Po dwóch dniach marszu przeważnie planowano jednodniowy postój. Miejsce postoju było wcześniej zaplanowane, a

⁴⁵ APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1889: 15/1, knlb.

⁴⁶ Instrukcja dotycząca przewozu na "wielkie manewry" jednostek Kijowskiego OW i WOW w 1890 r. Zob. APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1890:279, k. 28-31.

odpowiednie urzędy administracyjne wcześniej były o tym informowane⁴⁷. Dowódcy jednostek wojskowych zawiadamiali odpowiedniego gubernatora o przemarszu podległych im wojsk po terenach guberni. Określ skład, termin, trasę, miejsca i liczbę postojów⁴⁸. Zgodnie z ówczesnymi przepisami, oddziałom maszerującym po terenie powiatu (guberni) powinien towarzyszyć odpowiedni urzędnik (przeważnie szczebla powiatowego). Urzędnicy ci mieli umożliwiać jak najszybszy i najmniej konfliktowy przemarsz przez tereny powiatu bądź guberni. Mieli usuwać wszelkie przeszkody mogące zakłócić porządek i tempo przemarszu. W przypadku, gdy urzędników tych zabrakło, dowódcy wojskowi skarżyli się na to do odpowiednich władz cywilnych⁴⁹.

Niekiedy dowódcy jednostek wojskowych domagali się dostarczenia podwód koniecznych do przegrupowania się na miejsce manewrów⁵⁰. W sprawach dotyczących ich dostarczania często podawano warunki wykorzystania tego środka lokocji, a także obowiązujące ceny za ich używanie⁵¹. Zapotrzebowanie na dostarczenie podwód składali dowódcy dywizji lub pułku gubernatorowi. Informowali wówczas o terminie, trasie, na jakiej miały być użyte oraz potrzebnej liczbie podwód (np. 28 na pułk)⁵². O dostarczeniu podwód wojsku, meldowali gubernatorowi zainteresowani naczelnicy powiatów⁵³.

Analogiczne warunki dotyczyły powrotów jednostek z manewrów. Specjalne dokumenty zawierały dokładne informacje o trasach powrotu, czasie w jakim one były pokonywane oraz wielkości pokonujących je oddziałów⁵⁴.

⁴⁷ APL, RGS, sygn. 596 (cały poszyt).

⁴⁸ Zob. APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1890:279, k. 45-47, 58-59.

⁴⁹ APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1881:110, k. 2-5; sygn. WP II 1890:279, k. 123.

⁵⁰ APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1890:279, k. 56.

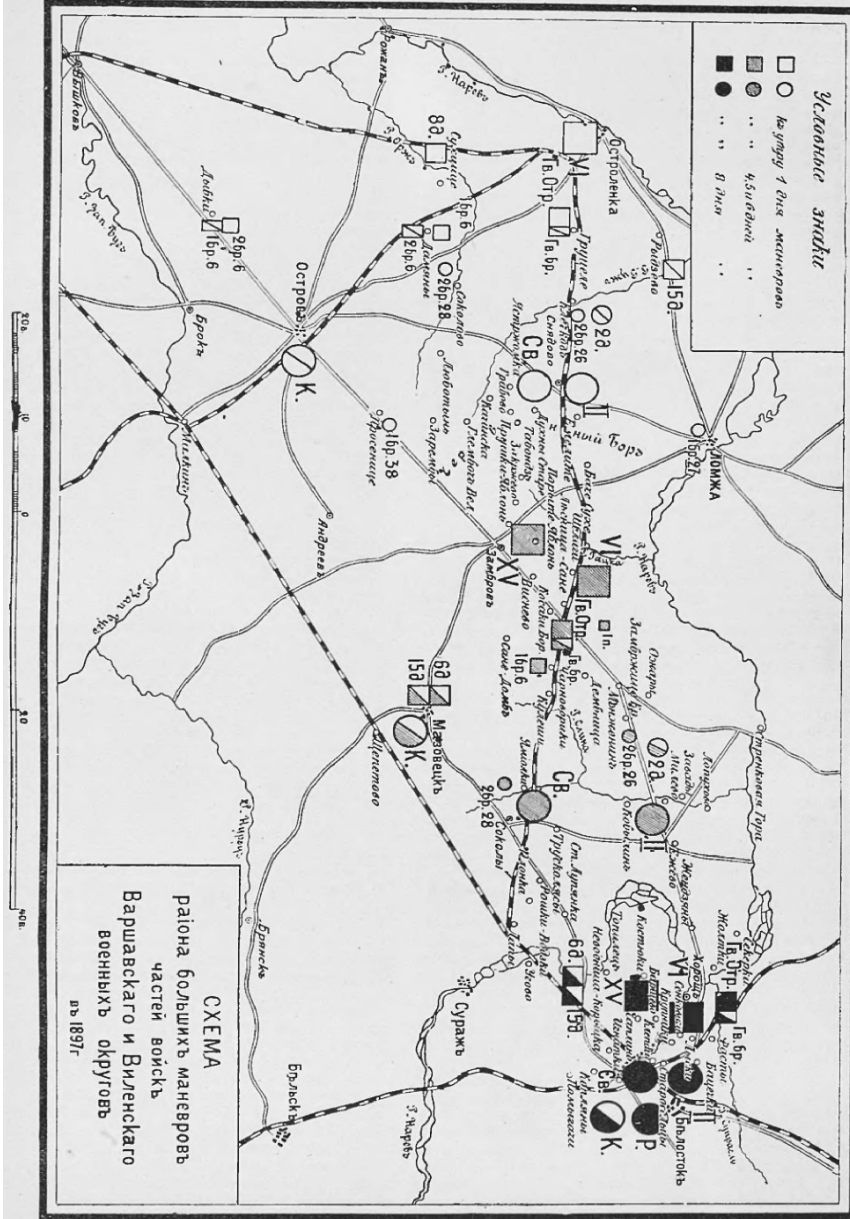
⁵¹ APŁ, RGK, sygn. 5562 (cały poszyt).

⁵² APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1890:279, k. 44.

⁵³ Tamże, k. 70-71.

⁵⁴ APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1888: 38b, k. 260; sygn. WP II 1890:279, k. 97 i nast.

2. Schemat rejonu wielkich manewrów wojsk Warszawskiego i Wileńskiego OW w 1897 r.

Źródło: Военная Энциклопедия, t. 5, Petersburg 1910, s. 195.

Po zakończeniu manewrów, w zależności od ich szczebla, w specjalnych dokumentach prezentowano ich omówienie. Manewry poszczególnych rodzajów broni (np. kawaleryjskie lub artyleryjskie) zamieszczano w rozporządzeniach adresowanych do wojsk okręgu⁵⁵. W przypadku omówienia „wielkich manewrów” zamieszczano je w tych samych dokumentach rozkazodawczych, a także w wydawnictwach resortu wojny. Niektóre miały formę wydawnictwa zwartej, w którym omawiano rejon manewrów, skład i zadania jednostek oraz ich skład i liczebność. Do tego dołączano szkice sytuacyjne terenu z zaznaczonymi ruchami wojsk.

Niekiedy „wielkie manewry” doczekały się omówienia w rosyjskich wydawnictwach encyklopedycznych. Kilka takich przykładów można odnaleźć w wielotomowej Wojennej Encyklopedii. Jednym z nich jest opis wielkich manewrów pod Białymstokiem w 1897 r., który omawia ich cele, przebieg, ukazuje rejon ćwiczeń wraz z ruchami wojsk. Do opisu załączono dodatkowo szkic sytuacyjny⁵⁶.

Także w miesiącach zimowych część rosyjskie oddziały wojskowe były widoczne na polskich drogach. Zgodnie z wytycznymi szkoleniowymi, żołnierze musieli zaliczyć kilkudniowe zajęcia polowe, w tym marsz, w warunkach zimowych. Z omówień tychże zajęć można się dowiedzieć, że nie zawsze realizowano je w takim zakresie, jak życzyli sobie tego przełożeni⁵⁷.

Zmiany dyslokacji oddziałów rosyjskich na ziemiach polskich były spowodowane także wpływem ówczesnej polityki wewnętrznej cesarstwa. Często oddziały były wykorzystywane do tłumienia wystąpień lub ochrony rejonów zagrożonych wystąpieniami rewolucyjnymi. Część oddziałów zwalniano z corocznych, letnich zajęć poligonowych i przeznaczono je do pomocy władzom administracyjnym w utrzymaniu porządku⁵⁸. Dokumentacja dotycząca ochrony tych rejonów jest szczegółowa i zawiera wiele informacji, takich jak, wykazy oddziałów biorących udział w ochronie, rejonu działań, wykaz chronionych obiektów oraz posterunków⁵⁹.

Rozkazy wojskowych generał-gubernatorów i naczelników spływające do dowódców niższych szczebli zawierały informacje o lokalizacji posterunków, ich liczbie i sile. Określały sposób pełnienia warty, jej skład oraz sposób zmieniania składów wart na wymienionych posterunkach⁶⁰. Z funkcjonowaniem tychże posterunków, są związane wszelkie raporty i meldunki z ochranianych rejonów. W dokumentacji tej są również prośby władz administracyjnych i właścicieli dużych przedsiębiorstw o postawienie posterunków ochronnych przed bramami lub wokół ich siedzib⁶¹.

Dokumentacja przemarszów dotyczy także rot aresztanckich. Umieszczano wówczas zasady przemarszów, określano straż konwojową oraz określano etat

⁵⁵ Rozporządzenie nr 82 omawia manewry w okolicach Kutna, nr 83 - manewry kawaleryjskie, które odbyły się w rejonie Piotrków-Końskie, natomiast nr 84 - manewry artylerii na poligonie artyleryjskim w Rembertowie pod Warszawą. Zob. APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1888:38, k. 208 i nast.

⁵⁶ *Военная Энциклопедия*, t. 5, s. 194-196.

⁵⁷ Zob. APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1904: 40, knlb.

⁵⁸ Zob. APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1905: 68 (cały poszyt).

⁵⁹ APL, Kancelaria Gubernatora Kaliskiego (dalej: KGK), sygn. 1254 (cały poszyt)

⁶⁰ APL, Tymczasowy General-Gubernator Kaliski (dalej: TGK), 40 (cały poszyt).

⁶¹ APL, Tymczasowy General-Gubernator Piotrkowski (dalej: TGGP), 2 (cały poszyt).

oddziału konwojowego⁶².

3. *Квартирное росписание войск, военных учреждений и заведений Варшавского военного округа. К 1-му Октября 1890 года, Warszawa 1890, s. 34-35.*

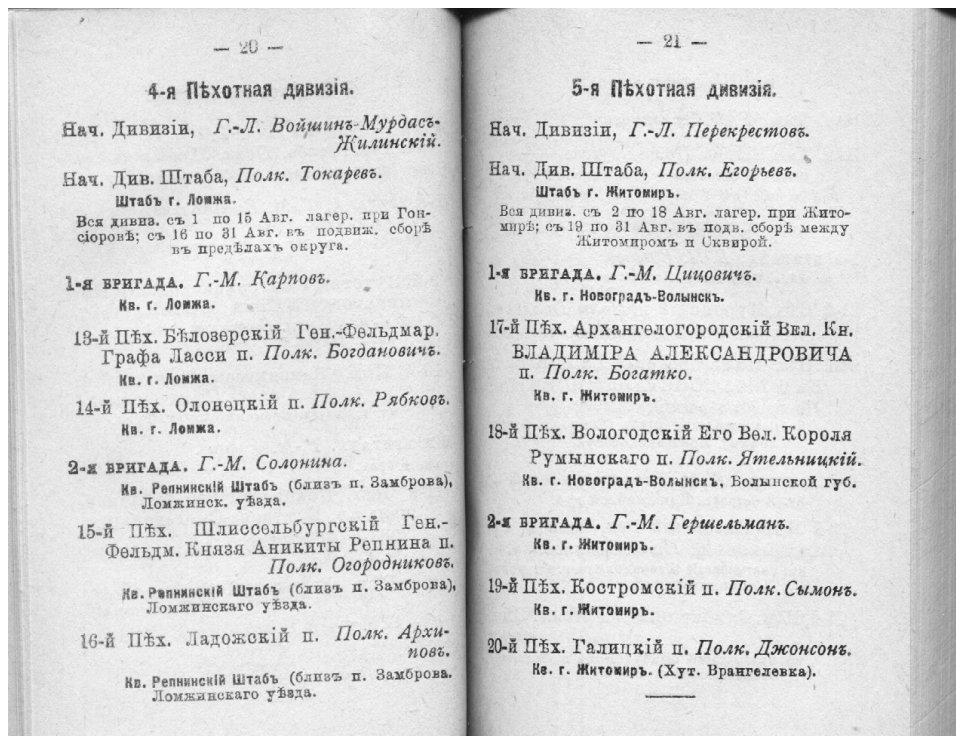
— 34 —				— 35 —	
5-й пех. Волынский Ин- терьера Бальтево 1-го полка.				1-й батальон:	
Полковой Штаб . . .	м. Мезирьче.			Штаб	
1-й батальон:				1-я рота	крп. Бреста
Штаб				2-я — — — — —	Литовск.
1-я рота	м. Мезирьче.			3-я — — — — —	
2-я — — — — —				4-я — — — — —	
3-я — — — — —	д. Сталпы.			2-й батальон:	
4-я — — — — —	м. Мезирьче.			Штаб	
2-й батальон:				5-я рота	гор. Бреста
Штаб				6-я — — — — —	Литовск.
5-я рота				7-я — — — — —	
6-я — — — — —	д. Кошовецки			8-я — — — — —	д. Рэмца.
7-я — — — — —				3-й батальон:	
8-я — — — — —				Штаб	г. Тересполь.
3-й батальон:				9-я рота	Фол. Дубровка
Штаб				10-я — — — — —	г. Тересполь.
9-я рота				11-я — — — — —	
10-я — — — — —	г. Радзы.			12-я — — — — —	д. Волотково.
11-я — — — — —				4-й батальон:	
12-я — — — — —				Штаб	
4-й батальон:				13-я рота	гор. Бреста
Штаб				14-я — — — — —	Литовск.
13-я рота	м. Мезирьче.			15-я — — — — —	д. Вилковецкий
14-я — — — — —				2-я бригада:	
15-я — — — — —	Сталпы.			Бригадий Команд прв.	
16-я — — — — —				7-й шхот. Ревельский	
6-й пех. Либавский При- ца Леонда-Фридриха Прусского полка:				полк:	
Полковой Штаб . . .	Бреста-Литов. Гроднен.			Полковой Штаб . . .	гор. Бреста
				1-й батальон:	Литовск.
				Штаб	
				1-я рота	
				2-я — — — — —	
				3-я — — — — —	
				4-я — — — — —	

Poszczególne rubryki tabeli oznaczają oddział wojskowy, miejscowość, gubernię, powiat.

Niektóre z drukowanych źródeł całościowo omawiają dyslokację wojsk na terenie okręgu, inne zajmują się tym zagadnieniem tylko częściowo. Całościowo sprawę dyslokacji jednostek poruszały wydawnictwa wojskowe. Niektóre, jak przytoczony wcześniej dokument, nie były jawne, inne były ogólnodostępne. Obraz całościowy dawało comiesięczne wydawnictwo „Краткое росписание сухопутных войск”, które wskazywało tylko na siedzibę sztabów poszczególnych jednostek. W wydaniach obejmujących miesiące letnie, ulegała zmianie siedziba sztabu jednostki, co było związane z udziałem w manewrach. W wydaniach z lat 1904-1909 są widoczne zmiany dyslokacji, co miało związek z udziałem pułków w wojnie rosyjsko-japońskiej (1904-1905) oraz tłumieniem zamieszek z centralnej Rosji (1908-1909).

⁶² APL, RGL (1867-1918), sygn. WP II 1886:6, k. 246-295.

4. *Краткое росписание сухопутных войск. Исправленное по 1-е Августа 1909 г., Petersburg 1909, s. 20-21.*

Listę garnizonów zamieszczano także w kalendarzach wojskowych, a ich szczegółowość była zbliżona do wymienionego wcześniej „Kratkiego rospisanija suchoputnych wojsk”. Często była ona od niego większa, i sięgała szczebla batalionu (piechoty) i baterii (artylerii). Podawano wówczas także nazwiska dowódców wymienianych pododdziałów⁶³.

Podobne informacje zawierały wydawnictwa informacyjne kierowane do żołnierzy niższych stopni (podoficerów i szeregowych), które prócz wielu praktycznych informacji dotyczących przebiegu służby, przepisów i regulaminów regulujących życie armii, miała fragment poświęcony przedstawieniu dyslokacji jednostek wojskowych na całym obszarze Cesarstwa Rosyjskiego⁶⁴.

⁶³ Zob. *Военный Календарь на 1880 г.*

⁶⁴ Zob. *Справочная солдатская книжка для нижних чинов всех родов войск*, pod red. gen. lejт. Леонтиева, Petersburg 1879, cz. 1, s. 271-289.

wydawnictwem były „Адресь-Календарь”: Królestwa Polskiego, guberni lub m. Warszawy. W późniejszym okresie podobne publikacje drukowały także mniejsze miasta, np. Brześć Litewski⁶⁶.

Do wydawnictw informacyjnych można zaliczyć także „Обзоры губернии” z poszczególnych lat, w których często umieszczano informacje dotyczące liczby i miejsc stacjonowania oddziałów rosyjskich wojska w danej guberni. Szczegółowość tych informacji również jest różnorodna i uzależniona od czasu i miejsca wydania. W niektórych guberniach były one bardzo szczegółowe, w innych bardzo lakoniczne albo zgoła pomijane.

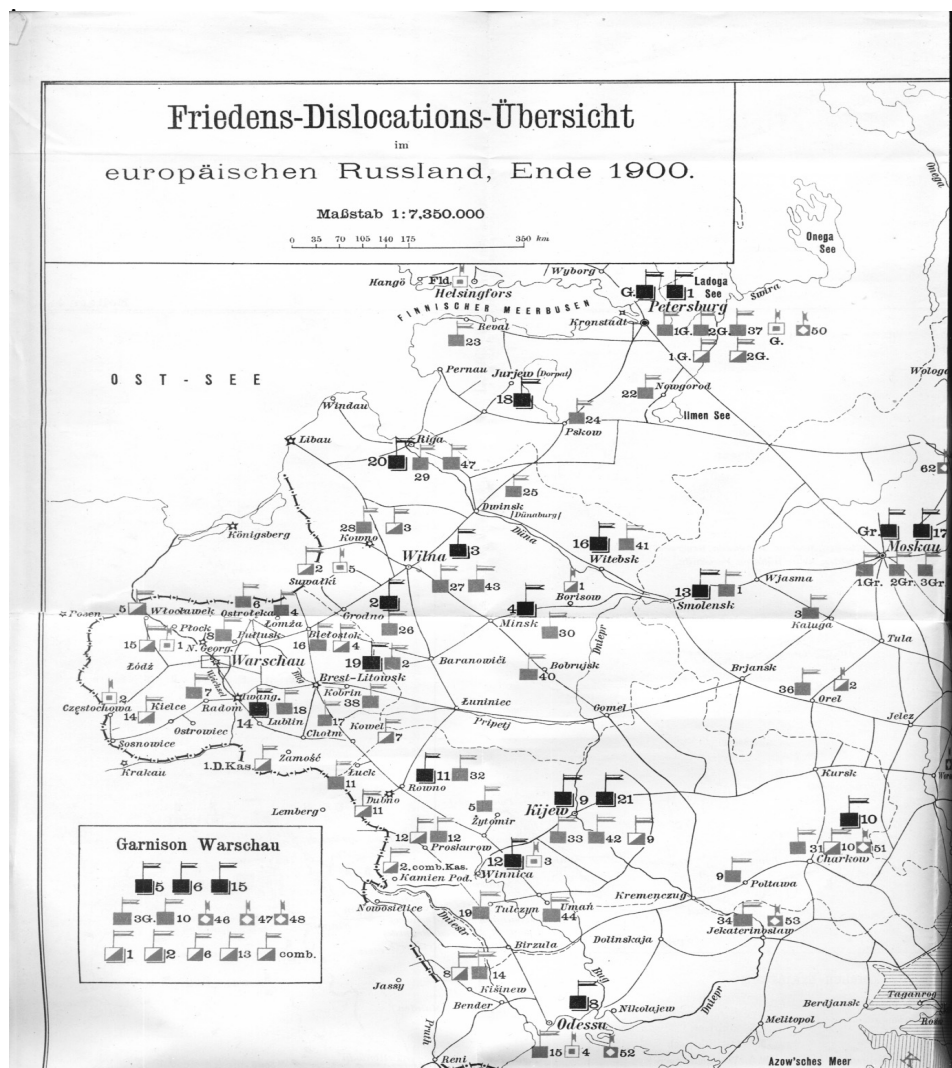
Prócz wydawnictw rosyjskich, miejsca dyslokacji wojsk rosyjskich można odnaleźć w wydawnictwach informacyjnych niemieckich i austriackich. Bazowały one na ogólnodostępnych źródłach informacji, jak wspomniane już adresy-kalendarze, książki pamiątkowe, kalendarze wojskowe itp. Są one równie wiarygodne jak źródła rosyjskie, jednak ich szczegółowość jest mniejsza i sięga szczebla samodzielnej jednostki (pułk, samodzielny batalion). Jednym z częściej spotykanych (i wykorzystywanych) były opracowania niemieckiego Sztabu Generalnego sporządzane przez mjr. Carlowitza-Maxena, wydawano dwa razy do roku – w kwietniu i w październiku. W skrócie charakteryzowano strukturę resortu wojny i samej armii rosyjskiej. Wymieniano osoby zajmujące kierownicze stanowiska w ministerstwie. W poszczególnych rozdziałach charakteryzowano poszczególne okręgi wojskowe, wymieniano ich dowódców, jednostki wojskowe i miejsca ich stacjonowania⁶⁷.

Informacje dotyczące dyslokacji wojsk rosyjskich były często jawne, a położenie poszczególnych jednostek zaznaczano w różnych opracowaniach zagranicznych dotyczących armii rosyjskiej. O szczegółowości tych informacji mogą świadczyć wykazy jednostek i mapy dołączane do tych wydawnictw, np. A. von Drygalski, *Die Organisation der Russischen Armee in ihrer Eigenart*, Lipsk 1902; *Die Russische armee*, Wiedeń 1901; *Die russische Armee*, Wiedeń 1912; J. W-i, *Dyzlokacja wojsk rosyjskich w Królestwie Polskim*, Warszawa 1911; *Potęga wojenna Rosyi w świetle najnowszych danych urzędowych*, Lwów 1900. Każde z wymienionych opracowań dawało dobry i w miarę szczegółowy opis dyslokacji wojsk rosyjskich na ziemiach polskich, a ostatnie zawierało nawet mapę z zaznaczonymi jednostkami trzech armii zaborczych, stacjonujących na ziemiach polskich.

⁶⁶ Zob.: *Календарь-Справочник гор. Бреста-Литовска на 1913 год*, Brześć 1913.

⁶⁷ *Einteilung und Dislokation der Russischen Armee, April 1904*, Lipsk 1904; *Einteilung und Dislokation der Russischen Armee und Flotte, Oktober 1908*, Berlin 1908.

6. Mapa pokojowej dyslokacji armii rosyjskiej w Rosji europejskiej w 1900 r. (fragment)

Źródło: *Die Russische armee*, Wien 1901.

Dyslokacja wojsk rosyjskich na terenie Królestwa Polskiego ma bardzo bogatą i różnorodną dokumentację. Zachowane źródła archiwalne, wzbogacone materiałami drukowanymi, pozwalają na odtworzenie prawie pełnej listy miejsc stacjonowania wojsk rosyjskich na omawianym terenie. Dotyczy to zarówno garnizonów, w których było kilka jednostek, jak i małych miejscowości, w których stacjonowała tylko rota

lub jej część. Znając ich dyslokację można odtworzyć wiele elementów przeszłości, związanych ściśle ze sferą wojskową oraz tych, które łączyły się z nimi tylko pośrednio.

W sferze wojskowej znajomość dyslokacji umożliwia m. in.:

- odtworzenie sieci garnizonów i miejsc stacjonowania wojsk rosyjskich na ziemiach polskich;

- określenie okresów stacjonowania wspomnianych jednostek w poszczególnych miejscowościach;

- opisanie zmian dyslokacji poszczególnych oddziałów rosyjskich;

- prześledzenie zmian w rosyjskiej polityce zagranicznej i związanych z nią planów wojennych;

- znalezienie zależności pomiędzy przynależnością organizacyjną pułków do korpusów armijnych, ich miejscem stałej dyslokacji oraz potencjalnym wykorzystaniem w czasie wojny;

- prześledzenie ruchów wojsk spowodowanych polityką wewnętrzną (np. rewolucja 1905 r.).

W sferze okołowojskowej dyslokacja umożliwia m. in.:

- odtworzenie zależności i powiązań ekonomicznych pomiędzy jednostkami wojskowymi a dostawcami i przedsiębiorcami;

- ukazanie wpływu dyslokacji na kondycję ekonomiczną kraju lub najbliższej okolicy;

- ukazanie wpływu jednostek wojskowych na społeczeństwo polskie;

- prześledzenie polityki wewnętrznej państwa i wykorzystanie w niej armii.

Wykorzystanie tych informacji może pomóc w uzupełnieniu wizerunku przeszłości wieloma, pomijanymi dotąd, elementami. Całościowy wpływ jednostek rosyjskich na sytuację Królestwa Polskiego, był zbadany tylko fragmentarycznie. Podejście kompleksowe do tego zagadnienia mogłoby wzbogacić naszą wiedzę o ziemiach polskich przełomu XIX i XX w.

Summary

Mariusz Kulik

The documentation of Russian troops deployment on the Polish lands (19th/20th century)

The Russian army units on the territory of the Kingdom of Poland were organized into the Warsaw Military District since the latter half of the 1860s. This part of the Russian Empire was of great significance to the Russian staff officers' defense plans. Therefore, a lot of troops of various kind were stationed in this area. The author analyses the system of locating of particular military troops and he also describes the principles governing the way the soldiers were quartered. He elaborates on the documentation created as a result of transferring military units from one location to the other.